

Kritická léta. Šedesátá léta v Archivu Národního muzea¹

KLÁRA WOITSCHOVÁ

ABSTRACT: The critical years. The nineteen sixties in the Archive of the National Museum

The period of the nineteen sixties is a period of crucial endeavours by archivist Aleš Chalupa at the Archive of the National Museum. During this period he drew up a very interesting plan for documenting the present, which he also succeeded in implementing. But he also faced several serious crises. In relation to strict application of the principle of provenance in Czechoslovak archival science, there was a risk that the ANM would lose several rare resources, or rather its so-called Ancient collections. A competence dispute with another key institute, the Literary Archive of the Monument of National Literature, also erupted during this decade and, once again, the result was substantial depletion of the collections of the museum's archive. Despite all these difficulties, A. Chalupa succeeded not only in defending the actual existence of the ANM itself, but even secured the status of Archive of Special Importance for it.

KEY WORDS: National Museum – Archives of the National Museum – Provenance Principle – Aleš Chalupa

CONTACTS: PhDr. Klára Woitschová, Ph.D., Archiv Národního muzea, Historické muzeum, Národní muzeum, Na Zátorách 6, 170 00 – Praha 7; e-mail: klara.woitschova@nm.cz

Úvod

Dějiny českých paměťových institucí a archivů obzvláště nepatří v našem odborném diskursu k nejfrekventovanějším tématům.² Při podrobnějším pohledu na peripetie existence mnohých našich knihoven, archivů a muzeí se ovšem ukazuje, že toto opomíjení se děje ke škodě věci, neboť jejich historie často skýtá překvapivé množství dramatických momentů přímo spojených s některými významnými událostmi velkých československých a později českých dějin, jiné souvisejí s výraznými osobnostmi, které v daných institucích působily, ať již toto působení dnes hodnotíme negativně či pozitivně. Svou roli

1 Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKRVO 2019–2023/15.II.d, 00023272).

2 Přesto se nedá říci, že žádné takové práce neexistují, srv. např. dnes již klasické dílo Josef KOLLMANN, *Dějiny ústředního archivu českého státu*, Praha 1992; kolektivní práci *Aby na nic a na nikoho nebylo zapomenuto. K jubileu ústředního archivu českého státu 1954–2004*, Praha 2004, která vznikla při příležitosti otevření nové archivní budovy Národního archivu na pražském Chodovci či z nedávné doby publikace Martin HALATA, *Hradu a obci. Sto let Archivu Pražského hradu 1920–2020*, Praha 2020. Další archivy vydávaly ve druhé polovině minulého století průvodce po svých fondech, jejich součástí býval i výklad o dějinách dané instituce. V případě ANM srv. Jaroslav ČECHURA (red.), *Průvodce po fondech a sbírkách Archivu Národního muzea*, Praha 1998.

pak sehrávaly často i proměny archivních teorií či víceméně skryté vzájemné soupeření jednotlivých institucí.

Jedním z příkladů archivu, do jehož dějin se vepsaly snad všechny právě zmíněné okolnosti, je Archiv Národního muzea (dále ANM). Se svým rokem vzniku 1846 patří k nejstarším veřejným archivům u nás a taktéž v kontextu samotného Národního muzea se řadí k původním oddělením etablovaným krátce po jeho vzniku. Sbírká písemností (jakkoli zprvu zaštitěná a spravovaná muzejní knihovnou) zde vlastně existovala již od jeho počátků v roce 1818. Dějiny muzejního archivu přinášejí zajímavé zápletky od jeho vzniku až do současnosti, nicméně v tomto textu se soustředíme pouze na 60. let 20. století, v nichž archiv čelil hrozbě značného okleštění svých sbírek a byla tak ohrožena sama podstata jeho existence.

V rámci tohoto textu není možné se podrobněji věnovat dřívějším přelomovým momentům z dějin archivu, které skončily (či měly skončit) zrušením celého pracoviště. Bude ovšem dobré tyto zápletky alespoň krátce připomenout, a to vzhledem k argumentaci, jež byla při těchto příležitostech používána. První výrazný pokus zrušit ANM přišel, možná trochu nečekaně, zevnitř instituce samé, dokonce přímo od tehdejšího přednosty archivu Václava Hrubého v roce 1919 a 1920. Jeho argumentace se zakládala na tehdy se šířícím provenienčním principu, když poukazyval na to, že větší část písemností chovaných v muzejním archivu by svou proveniencí spíše náležela do Archivu země České a bylo by tedy žádoucí písemnosti k tomuto archivu přivtělit, resp. muzejní archiv měl do zemského archivu přímo vplynout. Zároveň Hrubý tvrdil, že, viděno optikou téhož principu, vlastně muzejní archiv není skutečným archivem, ale pouze sbírkou historických dokumentů. V pozadí snah o odloučení archiválií z muzea stály však i jiné důvody – Hrubý byl tehdy jediným řádným zaměstnancem archivu, naskytla se mu možnost postavit se do čela Československého ústavu vydavatelského a svoji muzejní agendu neměl v podstatě komu předat. Fúze obou pracovišť byla nakonec zmařena až výborem Společnosti NM s odkazem na neodlučitelnost a nezcizitelnost muzejních sbírek zakotvených v muzejních stanovách a odvoláváním se na odkaz Františka Palackého.³ Podobné snahy, jakkoli již méně intenzivní, se znovu (i se stejnou argumentací) objevily ještě jednou o deset let později, ovšem se stejným výsledkem. Tento druhý pokus o zrušení je zajímavý tím, že k němu došlo po vydání významné a již tehdy všeobecně respektované publikace Václava Vojtíška O archivech městských a obecních a jejich správě, v níž byla muzejnímu archivu věnována speciální pozornost a jeho zařazení mezi významné archivy Vojtíšek (i při vědomí jeho specifik) svým výkladem plně podpořil.⁴

Třetí pokus o zrušení muzejního archivu, tentokrát již dokonáný, se udal po vzniku protektorátu Čechy a Morava. V podstatě byl uskutečněn původní Hrubého plán a ANM

3 Podrobný výklad k této kauze srv. Klára WOITSCHOVÁ, „Archiv Musea Království českého archivem není...“. Pokus o zrušení archivu NM v letech 1919–1920, *Paginae historiae: sborník Národního archivu* 27, č. 1 (2019), s. 545–553.

4 „... Takovým archivem je u nás archiv Národního muzea v Praze, který v podstatě má původ ve sběratelském úsilí, aby se za špatného stavu archivu a při rozkrmařování archiválií i do rukou soukromých nebo ničení jejich zachránilo všechno, co by se zachrániti dalo a pro historii českou mělo důležitost. Archiv Národního muzea je sice sklad nesourodého a troskovitého materiálu, že však vyšel vlastně z působení určité korporace a jejich orgánů, bylo by zbytečnou úzkostlivostí, aby mu název archivu byl upírán.“ (Václav VOJTÍŠEK, *O archivech městských a obecních a jejich správě*, Praha 1924, s. 5–6).

byl připojen příkazem německého zmocněnce pro archivnictví Horsta Oskara Swienteka od 30. září 1939 k Archivu země České. Ihned po válce ovšem bylo rozhodnutí o zrušení anulováno a muzejní archiv byl zpět navrácen k Muzeu, přičemž do jeho čela se vrátil předválečný vedoucí Jaroslav Charvát.⁵ Jen na okraj zmiňme, že i přes toto znovupřipojení muzejní archiválie zůstaly i nadále v budově zemského archivu, později I. oddělení Státního ústředního archivu, neboť muzejním archivem uvolněné místnosti v budově na Václavském náměstí zatím zabrala jiná muzejní oddělení a nehodlala se jich v žádném případě vzdát. A jak si povzdechl tehdejší vedoucí Rudolf Vindiš ve své zprávě o ANM pro Ministerstvo kultury: „*naděje na umístění v jiné budově, která by se hodila k uložení archivních sbírek, nebyla a není*“.⁶ Poválečná léta tedy sice archiv pro muzeum zachránila, obnova jeho plné činnosti však byla poměrně obtížná a trvala více než jedno desetiletí. V 60. letech, jak bude ukázáno podrobněji níže, existenční obtíže ANM vyvrcholily.

Zájemce o dějiny Archivu NM má zatím k dispozici pouze minimum literatury a většinou se jedná pouze o základní přehled či zprávy o činnosti pravidelně publikované v Časopisu Národního muzea. Pro studium konkrétních událostí historie ANM je tak třeba využívat primární prameny, tedy písemnosti uložené v muzejní registratuře⁷ a osobní fondy tehdejších muzejních archivářů. Pro 60. léta minulého století se tedy jedná o osobní fond tehdejšího vedoucího archivu a jednoho z nejvýznamnějších muzejních archivářů vůbec, Aleše Chalupy.⁸

Ve jménu provenienčního principu

V roce 1954 se tehdejší Československo dočkalo první normy, která stanovila moderní principy a podobu organizace našeho archivnictví (nařízení vlády č. 29/1954 Sb.). V obecné rovině bylo zcela klíčové, že byla jasně formulována podoba naší archivní sítě a způsob péče o archiválie. Před tím využívaná argumentace, že různá pracoviště archivního typu, ovšem často bez odpovídajících podmínek (prostorových i personálních) uchovávané archiválie zachraňují před zmarem při neexistenci kvalitní péče ze strany státem garantovaného archivnictví, nyní ztratila svoji relevanci.⁹ Z konkrétních ustanovení je v intencích tohoto textu důležitý především odstavec b) sedmého paragrafu, kde je určeno, že ministerstvo vnitra kontroluje stav a úschovu archivního materiálu a dohlíží na jeho účelné rozmístění.

Institucemi, kterých se ve velké míře důsledná aplikace tohoto vládního nařízení dotklo, byla především muzea, v jejichž depozitářích bylo historicky ukládáno mnoho ar-

5 V prostředí Národního muzea ovšem nebyla organizační opatření z protektorátní doby zrušena plošně, např. bylo zachováno administrativní připojení Náprstkova muzea k NM a při tom zůstalo až do současnosti. Svévolebných (i když někdy vlastně zcela logicky vysvětlitelných) zásahů protektorátní správy do hájemství Národního muzea bylo více – z těch, které také nebyly po válce revokovány, zde ovšem ke škodě NM, můžeme zmínit odloučení velké části sbírky grafik (vč. tzv. Hollarea) ve prospěch Národní galerie.

6 Především Archiv Národního muzea (dále ANM), fond RNM–HM3.1. – Archiv Národního muzea (1846–2001) (dále RNM–HM3.1.), k. 13, i. č. 710. Zpráva vedení ANM a NM o archivu pro Ministerstvo kultury, 11. 6. 1957.

7 ANM, fond Národní muzeum (1818–1960) (dále f. RNM), f. RNM–HM3.1. a RNM, f. RNM, Sekretariát GŘ.

8 ANM, fond Chalupa Aleš.

9 Srv. citace z práce V. Vojtíška v poznámce č. 4.

chiválii. Provenienci ovšem mnohdy náležely do některého ze sítě státních archivů. Při delimitaci či extradici dotčených písemností z muzeí bylo možno předpokládat mnohé kontroverze (ne vždy se muzea byla ochotna „svých“ archiválií lehce vzdát), oba resorty tak přistoupily po určitých jednáních k vytyčení svých oblastí zájmů. Vzájemný vztah obou typů paměťových institucí, pravidla pro odevzdávání či ponechání archiválií ve správě dané instituce, resp. rozhraničení jejich akvizičního prostoru i do budoucna, to vše bylo formulováno vzájemnou smlouvou Ministerstva vnitra a Ministerstva kultury v roce 1959 o spolupráci archivů a muzeí. Co se týkalo chystaných delimitací, primárně se z muzejních sbírek měly týkat písemností úřední povahy, jejichž provenience byla většinou snadno určitelná.¹⁰

Na muzejní archiv dopadla aplikace obou zmiňovaných dokumentů mimořádně tvrdě. Znamenala v podstatě rozchvácení jeho starých historických sbírek, které vznikaly nejčastěji z drobných koupí a darů fyzických osob i korporací a měly tak zcela nesourodou provenienci. Nejednalo se však pouze o soukromé písemnosti, ale velmi často i o části (listinné i knihové) nejrůznějších registratur, jejichž zániku se původci ve své době obávali vzhledem k nemožnosti je svěřit do péče státem zřizovaného a spravovaného archivu. Tato vnitřně heterogenní masa písemností a dalších typů archiválií shromažďující se v NM již od počátku existence samého Národního muzea byla na počátku 20. století uspořádána tehdejšími archiváři Václavem Schulzem na základě vztahového (pertinenčního) principu, který sice již v té době zastarával, v tomto případě však neexistovalo jiné možné řešení. Vznikly tak tzv. Staré sbírky, mezi něž řadíme dvě Sbírkové pergamenových listin (A, B), Sbírkou písemností všeobecného obsahu (D), Sbírkou patentů a cirkulářů (E), Sbírkou topografickou (F), Sbírkou genealogickou (H) a třeba také Sbírkou rukopisů.

Aplikaci tohoto bodu vládního nařízení v praxi pocítil Archiv NM nejpozději v roce 1960 (s předpokládanou realizací nařízení v roce 1961) v rámci snah Archivní správy ministerstva vnitra, která se snažila důsledným uplatňováním provenienčního principu dosáhnout správného umístění úředních písemností v archivech, resp. archivních celcích, kam skutečně podle svého původu náležely.

Muzejní archiváři si byli nebezpečí hrozící jejich sbírkám dobře vědomi a dokonce se rozhodli intervenovat za „své“ archiválie u ministra školství a kultury Zdeňka Nejedlého. Na první pohled se jejich strategie jevila jako dobře promyšlená, vzhledem k tomu, že sám ministr v počátcích své odborné kariéry v muzejním archivu pracoval a podílel se na pořádání a katalogizaci sbírek, které měly být nyní rozchváceny: „*Vydáním by byla především postižena sbírka F, která by se zcela rozpadla, takže by ztratil cenu i její obrovský lístkový katalog, v němž byly napsány desetitisíce registrových lístků především Vaší neúpornou prací za Vašeho desetiletého působení v archivu. Je nám opravdu líto zničit tímto způsobem výsledky Vaší záslužné a dlouholeté práce, která pomohla tento fond zpřístupnit tak dokonale jako žádný jiný archivní materiál v celé ČSR.*“¹¹ A nedosti na tom, muzejní archiváři se rozhodli posílit z rozhodnutí ministra své postavení i v tom smyslu, že navrhovali, aby se Archiv NM stal podnikovým archivem všech organizací

¹⁰ Podrobněji k tématu srv. Vladimír RŮŽEK, Archiválie v muzeích z pohledu řídicího orgánu archivnictví, *Muzejní obzory* 1/2000, příloha Věstníku Asociace českých a moravských muzeí a galerií. Sborník z konference Písemné památky v muzeích, spolupráce muzeí a archivů, s. 3–6.

¹¹ ANM, RNM-HM3.1, i. č. 1314. List ředitelství muzea ministru kultury a školství Z. Nejedlému, koncept, b. d.

řízených pražským ÚNV a KNV z resortu ministerstva školství a kultury. Z dochovaných písemností není zřejmé, zda byla tato aktivita dotažena do konce a byl-li ministr Nejedlý v této věci skutečně kontaktován, či zůstala-li celá iniciativa pouze ve stádiu příprav, nicméně i kdyby byla žádost o intervenci skutečně odeslána, je otázkou, zda by ministr kvůli relativně okrajové záležitosti riskoval střet s ministerstvem vnitra, nadto jeho vzpomínky na léta strávená v Národním muzeu nebyly úplně pozitivní.¹²

Na výběr dokumentů, které měly být z ANM předány, byla poskytnuta relativně krátká lhůta a objem předávaných písemností byl značný: celé sbírky F a H a značné části ze Sbírký rukopisů, v níž se i přes její název nacházely mnohé úřední knihy (gruntovní, urbáře, soudní knihy, městské knihy), jak o tom dodnes svědčí starší soupisy sbírky. „Přestupní stanicí“, tedy institucí, která měla zabezpečovat distribuci do příslušných cílových archivů, byl určen Státní ústřední archiv (dále SÚA, dnes Národní archiv), pro muzejní archiválie to tedy neznamenalo žádné velké stěhování, neboť byly od války stále ještě uskladněny v budově I. oddělení SÚA na tehdejší třídě Obránců míru (dnes Milady Horákové).

Reálné provedení extradikce ovšem postupovalo pomalu. Ze Sbírký rukopisů a Sbírký topografické byly důsledně vyjmuty veškeré úřední knihy, které bylo možno přiřadit k nejrůznějším velkostatkovým či městským archivům, popř. jiným fondům. Extradikce se však měla týkat i aktového materiálu. Ověřovat provenienci každého jednotlivého dokumentu (a případná snaha jej navrátit do původní registratury) však v tomto množství byla vpravdě sisyfovskou prací. Patrně proto se v roce 1965 ředitel Historického muzea Národního muzea Miroslav Burian (na popud tehdejšího vedoucího archivu NM Aleše Chalupy) dotazoval, zda vzhledem k tomu, že SÚA s předanými sbírkami dosud nic nepodnikl, nemohli výběr archiválií k extradici podniknout sami muzejní archiváři a při té příležitosti pořídit fotokopie odevzdaných materiálů. Chalupa zároveň důrazně žádal o navrácení do muzea těch věcí, „*kteří tam patří podle dohody o spolupráci muzeí a archivů, nebo jejichž fondovou příslušnost a provenienci nelze určit*“.¹³ Ministerstvo vnitra na nabídku kupodivu nerefletovalo, jakkoli by byla značným ulehčením delimitačních prací, nicméně alespoň přislíbilo, že nedelimitované materiály budou do muzea později vráceny.¹⁴ Do roku 1968 byly z odevzdaných sbírek vyřazeny všechny rukopisy a úřední knihy, s aktovým materiálem se však nikterak nepostoupilo a i nadále zůstával uložen v SÚA. Situace byla pro muzejní archiv komplikovaná – badatelsky oblíbené Staré sbírky byly roztrženy: část jich zůstala dle dohod muzeu, část jich byla již v provenienčně příslušných archivech a část zůstávala stále v SÚA. Konec celé akce byl v nedohlednu a cenné soubory byly prozatím vyřazeny z badatelského provozu. Navíc Archiv NM se měl konečně stěhovat do nových prostor na pražském Pohořelci a bylo třeba naplánovat lokaci a zároveň byl i připravován nový archivní průvodce po fondech a sbírkách a nebylo zřejmé, v jaké podobě a zda vůbec bude možno se starými sbírkami počítat. Nový impuls ze strany NM přišel tentokrát archivní správě vhod a po několikaměsíčním váhání bylo nakonec rozhodnuto aktový materiál sbírky F a sbírku H navrátit zpět muzeu, stejně jako

12 Jiří KRĚŠŤAN, *Zdeněk Nejedlý, politik a vědec v osamění*, Praha 2012, s. 37, 47 (pozn. 184), 48, 63–65.

13 ANM, RNM-HM3.1, i.č. 1303. M. Burian Archivní správě ministerstva vnitra, 25. 1. 1965.

14 ANM, RNM-HM3.1, i.č. 1303. Ministerstvo vnitra ANM, 5. 3. 1965.

neextradované listiny ze sbírek A a B. Také bylo vráceno torzo Sbírký rukopisů. Podmínkou bylo, že při dalším nakládání se jmenovanými archivními soubory bude přihlíženo k povinnosti delimitovat všechny dokumenty, jichž by se týkala dohoda mezi muzei a archivy, což ostatně Aleš Chalupa při korespondenci s archivní správou sám vždy nabízel.¹⁵

Na zpětném převzetí do ANM spolupracoval tehdejší vedoucí prvního oddělení SÚA František Rajtoral a prakticky se na něm podílela především pracovnice archivu Dagmar Culková. Vytipování větších konvolutů pro další delimitaci (na výběr jednotlivin bylo nakonec se souhlasem archivní správy rezignováno) probíhalo z praktických důvodů ještě v SÚA. Výsledkem spolupráce byl pak ještě během roku 1969 návrh na delimitaci do několika českých archivů. Zbytek písemností se mohl vrátit k velké radosti muzejních archivářů do ANM.¹⁶

Pro muzejní archiváře tak začala namáhavá a mravenčí práce na znovuspojení navrácených písemností s těmi, které podle smlouvy v ANM zůstaly, a v neposlední řadě byla také podniknuta revize místního a jmenného rejstříku ke Starým sbírkám, na jehož vzniku od 19. století podílely všechny generace archivářů, kteří muzejním archivem prošly a díky němuž je využívání těchto bohatých sbírek dodnes badatelsky komfortní.

Zajímavou otázkou může být, zda se ANM ocitl také na druhé straně delimitačního snažení, tedy zdali byly nějaké fondy, které byly z jeho strany nárokovány. Podařilo se nalézt pouze jediný pokus Aleše Chalupy, týkající se Sbírký přepisů uložené v I. oddělení tehdejšího Státního ústředního archivu.¹⁷ Argumentováno bylo v tomto případě tím, že se nejedná o fond vzniklý archivní činností, nýbrž historickou, že nejde o ucelený archivní fond, ale sbírku vytvářenou jako podklad k vydávání historických studií a edic a také že se na jejím vzniku krom archivářů podíleli i historici. Také bylo poukazováno na sbírku Muzejní diplomatář, která je tvořena stejným materiálem a byla získána obdobným způsobem. Ze strany Aleše Chalupy se nejednalo pouze o nahodilý pokus, obě sbírky opisů pocházely ze stejné akce pořádané a financované Českou zemí. Do archivů byly opisy rozdělovány podle chronologického hlediska (do ANM písemnosti do roku 1526, do Archivu země České novější).¹⁸ Spojením Sbírký přepisů a Muzejního diplomatáře by, podle Chalupova názoru, vznikl jedinečný a komplexní soubor. Zdá se však, že ani zástupci SÚA, ani archivní správy nebyli této akci naklonění a celá záležitost byla nakonec odložena ad acta.¹⁹

Vnitřní delimitace

Prosazování provenienčního principu nabylo v rámci Národního muzea ještě jiné podoby, nežli bylo odevzdání písemností do jiných archivů, do nichž svým původem náležely. Podobný princip byl totiž aplikován i v rámci samotného muzea. Jednotlivá oddělení se tak domáhala různých fondů či sbírek, které měly úzkou souvislost s jejich činností.

15 ANM, RNM-HM3.1, i. č. 1303. Aleš Chalupa archivní správě, 10. 10. 1968, odpověď 31. 1. 1969.

16 ANM, RNM-HM3.1, i. č. 1303. Aleš Chalupa řediteli SÚA Z. Šambergerovi, 5. 5. 1969, A. Chalupa archivní správě 18. 9. 1969, odpověď MV 3. 10. 1969.

17 Národní archiv, Sbírký přepisů z domácích a zahraničních archivů a knihoven (1000–2000).

18 ANM, RNM-HM3.1, i. č. 1317. Rukopis A. Chalupy, Funkce a význam archivu Národního muzea (Historický vývoj a dnešní perspektivy), strojopis, s. 4–5.

19 ANM, RNM-HM3., i. č. 1305. Aleš Chalupa archivní správě, 28. 9. 1960.

Můžeme se dohadovat, nakolik se jednalo v těchto případech o přísnou aplikaci provenienčního principu, koneckonců muzejním oddělením byl způsob zpracování archiválií celkem lhostejný, protože správa trojrozměrných sbírek stála a stojí na odlišných principech. Domnívám se, že je možno tvrdit, že v tomto případě se spíše jednalo o konkurenční boj jednotlivých oddělení a možná souvisel i s přípravou vnitřní restrukturalizace Národního muzea.²⁰ I jen prostý výčet tehdejších ztrát muzejního archivu hovoří sám za sebe: do divadelního oddělení HM byla předána sbírka divadelních plakátů, návštějí a programů, hudební oddělení (později se osamostatní v samostatný odbor NM, dnes České muzeum hudby) převzalo hudebniny, své sbírky periodik na úkor archivu obohatila i Knihovna Národního muzea a vzácný osobní fond cestovatele Emila Holuba přešel do správy Náprstkova muzea.

Samostatnou kapitolou v těchto kompetenčních bojích se pak stala sbírka soudobé dokumentace. Aleš Chalupa v archivu inicioval její vznik a byl také tvůrcem její koncepce a formuloval počátkem 60. let její budování jako jeden z pilířů činnosti ANM. Je třeba zdůraznit, že v kontextu historického muzea NM se jednalo o průkopnickou aktivitu, obdobné sbírky při žádném z muzejních oddělení do té doby neexistovaly. Zároveň ale vzniklo v NM v roce 1961 oddělení nových dějin, které nemělo být sbírkovým oddělením (tedy uchovávajícím trojrozměrné předměty), nýbrž zaměřeným právě na soudobou dokumentaci. Chalupova idea budování jednotné sbírky dokumentace v ANM se s těmito reorganizačními plány dostala do přímého střetu a hrozilo, že jí shromážděná dokumentace bude z archivu zcizena právě do nově vzniklého oddělení. První polovina 60. let se tak nesla ve znamení vymezování prostoru obou oddělení, přičemž navrhovaná kritéria pro uložení tam či onde byla v některých případech skutečně kuriozní, rozhodovat měl kupříkladu výstavní potenciál jednotlivých dokumentů (který je ovšem objektivně neurčitelný a v momentu akvizice i těžko předvídatelný). Zde je zajímavé sledovat Chalupovo vysvětlení pro výhradní uložení soudobé dokumentace v ANM – staré sbírky a dokonce i Muzejní diplomatář (obsahující opisy listin z cizích i domácích archivů z období středověku a raného novověku) prohlašoval za svého druhu soudobou dokumentaci a dokumentace z 20. století na tuto řadu (v jeho pohledu) organicky navazovala. Bylo však zřejmé, že se Chalupa především velmi obával ztráty dalších fondů a sbírek vzhledem k probíhajícím delimitacím jinač do NM i mimo ně. Tušil, že by Archiv NM mohl zcela přijít o své jedinečné historické fondy a skončit jako „pouhý“ podnikový archiv.²¹ V jednom ze svých výkladů k tomu podotkl: „ANM tím (tj. odevzdáním souborů dokumentace, pozn. aut.) ztratil dosavadní význam a hlavní smysl své dosavadní činnosti. Jeho sběrová činnost časem nutně ustrne a získá mu pověst konservativního a zpátečnického útočiště soukromých archiválií, pověst, které se doposud mohl bránit jedině poukazem na svůj sběr aktuálního dokumentačního materiálu vysoké historické hodnoty.“²²

20 Dosud bylo řízení NM v podstatě dvoustupňové, tj. ředitelství NM podléhala jednotlivá odborná a administrativě-technicko-správní oddělení. Nově bylo vytvořeno pět tzv. odborů: Historické muzeum, Přírodovědecké muzeum, Knihovna NM, Náprstkovo muzeum a Muzeologický kabinet, které měly vlastního ředitele, jenž představoval převodní páku mezi ředitelem celého NM a jednotlivými odděleními. ANM bylo zařazeno do Historického muzea.

21 ANM, RNM-HM3.1, i. č. 1319. Aleš Chalup připomínkuje návrh na reorganizaci NM, 4. 6. 1963. Aleš Chalupa byl v této věci velkým zastáncem zachování charakteru ANM jako jednoho z muzejních historických pracovišť. V jeho očích tento charakter zaručoval prestiž muzejního archivu uvnitř instituce samé i navenek.

22 ANM, RNM-HM3.1, i. č. 1320. Aleš Chalupa k vytváření dokumentačních sbírek v NM, přípis ředitelství NM, 7. 5. 1962.

Část dokumentačních sbírek nakonec Aleš Chalupa neubráníl a skutečně přešla do oddělení nových českých dějin, to však bylo nakonec stejně v roce 1967 zrušeno.²³ Sbírký se tedy vrátily zpět do ANM, navíc ještě obohacené o některé v mezičase uskutečněné akvizice.

Národní muzeum vs. Památník národního písemnictví

Jak jsme již ukázali, v průběhu 60. let 20. století byl muzejní archiv ochuzen následkem důsledného prosazování provenienčního principu v československém archivnictví o celou řadu významných fondů delimitovaných nejen do jiných oddělení NM, ale především zcela mimo muzeum. Nejzásadnějším soupeřem muzejního archivu se však nakonec nestal ani Státní ústřední archiv, či oblastní a okresní archivy, ale Památník národního písemnictví a jeho Literární archiv.

Tato rivalita v sobě nese silný paradox, protože obě pracoviště mají svůj společný původ právě v Národním muzeu, konkrétně v jeho knihovně. ANM se v roce 1846 oddělil od muzejní knihovny a nadále orientoval svůj vědecký a akviziční program na takové písemnosti, které odpovídaly tehdejší definici archiválie (tedy především na písemnosti registraturního původu),²⁴ a ostatní – osobní písemnosti – ponechával až na řídce výjimky stranou. Při knihovně se postupně zformoval soubor písemností souvisejících se životem a dílem českých literátů a dalších významných osobností kulturního života. Budování tohoto speciální knihovního oddělení, nazývaného Literární archiv, naproti tomu nebyl v oblasti svého zájmu vázán žádnými omezeními a kromě rukopisů přijímal i korespondenci významných osobností či další související písemnosti. První metodiku pro zpracování Literárního archivu NM zpracoval počátkem 20. století jeden z dlouholetých pracovníků Knihovny NM, Václav Řezníček a dále ji rozpracoval jeho nástupce Miloslav Novotný.²⁵ Velmi zjednodušeně řečeno, základem celého Literárního archivu byla právě již zmiňovaná korespondence, která byla zpočátku ukládána bez ohledu na původce pohromadě v jedné abecední řadě. Připomeňme ale, že v době, kdy byl tento způsob zpracování písemností zaveden, ještě nebyl provenienční princip všeobecně přijímán. Později byly pracovní postupy při pořádání literárních fondů v souladu s ním upraveny.

Oba soubory písemností, tedy jak Literární archiv, tak Archiv Národního muzea byly tedy budovány v podstatě paralelně a vzájemně si nijak nekonkurovaly. Zatímco v ANM

23 Později bylo opět znovu zřízeno, tentokrát již s rozsáhlejším akvizičním programem zaměřeným nejen na soudobou dvojjazyčnou dokumentaci, ale i s klasickými muzejními sbírkami, a jako takové se udrželo dodnes.

24 Srv. např. definice archivu a archiválie ve slovníkových heslech Karla Jaromíra Erbena (prvního muzejního archiváře) v Riegrově slovníku naučném, později Hynka Kollmanna v Ottově slovníku naučném (1889) a v již citované práci Vojtiškové. Teprve ve 30. letech 20. století se objevuje v práci Václava HRUBÝ, *Úvod do archivní teorie a praxe*, Praha 1930 i možnost, že archiváliemi by mohly být i písemnosti vzniklé z činnosti „významných tvůrčích duchů“.

25 Ke starší m dějinám Literárního archivu srv. Václav ŘEZNIČEK, Korespondence, literární pozůstalosti a památky v Bibliotece Musea Království českého, *Knihy a knihovny: revue věnovaná knihovnictví, knihopisu a knihomilství* 1920, s 16 a Miloslav NOVOTNÝ, Archiv české literatury, *Časopis českých knihovníků* 1939, č. 5, s. 66–75. Nově srv. kapitolu Vývoj pořádání a zpracování osobních fondů v LA PNP; in: Veronika BOHÁČOVÁ – Michaela KUTHANOVÁ – Dorota LÁBUSOVÁ – Tomáš PAVLÍČEK – Helena Šebestová, *Metodika archivního zpracování osobních fondů literární povahy s přihlédnutím k jejich následnému badatelskému využití*, Praha 2020 (dostupné na <http://www.nusl.cz/ntk/nusl-432002>, přistoupeno 2022-11-10).

se soustředovaly historické dokumenty spadající do nejrůznějších diplomatických kategorií, knihovna se zaměřila tematicky na shromažďování (dnešní terminologií řečeno) osobních fondů významných literátů, publicistů a publikujících vědců a kulturních pracovníků z muzea i mimo ně. V Národním muzeu tak došlo k zajímavé dvojkolejnosti budování souborů archivních fondů. Čím byla způsobena? Proč se muzejní archiv nezajímal hned od svého počátku intenzivněji o písemnosti významných osobností? Důvod můžeme pravděpodobně skutečně spatřovat v tom, že *ex definitio* pojmu archiválie stály osobní písemnosti mimo jeho zorné pole a také věcným zaměřením bylo popsání uspořádání věcí zcela logické, pro knihovnu se jednalo v případě Literárního archivu o svého druhu soudobou dokumentaci. Později, ve 30. letech 20. století, se i náhled pracovníků ANM posunul a také do jeho depozitářů začaly být ukládány soubory písemností významných osobností českého politického a kulturního života, mezi v první náleželi členové rodin Palackých, Riegrů a Bráfů,²⁶ po nichž následovaly další fondy.

Literární archiv přečkal události druhé světové války bez větší újmy ještě jako součást Národního muzea a jako takový se i přestěhoval do Strahovského kláštera²⁷ a zde se později, od 1. ledna 1964 stal součástí Památníku národního písemnictví a s ním svazek muzea opustily i všechny jeho původní fondy a sbírky. Od muzea tak byly odloučena i „celá řada písemností a pozůstalostí, které svým obsahem vybočuje z rámce literatury, a proto nepatří do jeho (Literárního archivu – pozn. aut.) fondů.“²⁸ Dosud bezproblémová koexistence obou pracovišť se v této chvíli proměnila ve skutečnou konkurenční souboj.

Ještě těsně před začleněním Literárního archivu do Památníku národního písemnictví, v roce 1963 došlo k dohodě představených obou pracovišť, tedy Jaromíra Loužila a Aleše Chalupy, o vzájemném rozhraničení zájmů, přičemž pro Aleše Chalupu se jednalo pouze o kompromis²⁹ vynucený především nepříznivými prostorovými a personálními podmínkami panujícími v muzejním archivu. Literárnímu archivu zůstalo podle jeho názoru mnoho fondů, které by měly patřit do ANM, a počítal, že až se situace zlepší, dojde k jejich přesunu do ANM. Měl na mysli některé konkrétní fondy: Václava Vladivoje Tomka, Josefa Kalouska, Čenka Zíbrta, Antonína Hajna, Jaromíra Čelakovského, Anny Bayerové, Gustava Eima a mnohé další.³⁰ Objem těchto archiválií byl nemalý, vždyť se jednalo o celých 971 krabic a 16 beden a pokud by se v průběhu pořádání písemností ukázalo, že podmínku „literárnosti“ či „neliterárnosti“ splňují i některé další fondy, mohly

26 ANM, f. RNM-HM3.1, i. č. 1321. Zpráva A. Chalupy Literární archiv – delimitace fondů řediteli Historického muzea NM, 19. 1. 1967.

27 V areálu Strahovského kláštera se shromáždila pracoviště tří institucí, jejichž zájmem byla česká literatura a její dějiny: Památník národního písemnictví, Literární archiv Národního muzea a Ústav pro českou literaturu. Představu o jejich spolupráci ilustruje společné Memorandum signované Janem Mukařovským a úloha LA měla být „archivně badatelská a konzervační v souladu s potřebami odborného poznání dějin české literatury.“ ANM, RNM, Sekretariát GR, k. 23, i. č. 1321.

28 ANM, f. RNM-HM3.1, i. č. 1321. Zpráva A. Chalupy Literární archiv – delimitace fondů řediteli Historického muzea NM, 19. 1. 1967.

29 Počátkem roku 1967 vzpomínal Aleš Chalupa na uzavření smlouvy takto: „Jako archivář NM jsem na tuto dohodu přistoupil jedině proto, že její zásady předem schválil proti mému názoru ředitel Národního muzea. Považuji ji za kompromis, který nic neřeší a zůstává na polovině cesty.“ ANM, RNM-HM3.1, i. č. 1321. Literární archiv – delimitace fondů, A. Chalupa ředitelství HM NM, 19. 1. 1967.

30 ANM, f. RNM-HM3.1, i. č. 1321. Zpráva A. Chalupy Literární archiv – delimitace fondů řediteli Historického muzea NM, 19. 1. 1967.

být také následně delimitovány do jednoho či druhého archivu, pokud by se na tom obě strany shodly.³¹

Muzejnímu archivu se nakonec podařilo zlepšit svoji situaci a v roce 1965 byl zařazen mezi tzv. archivy zvláštního významu (dle dnešní terminologie specializované archivy).³² V roce 1967, když se ANM prostorově i personálně zkonsolidoval, se Chalupa přihlásil o to, nač měl podle svého názoru právo. Jaromír Loužil a po něm i jeho následovnice na postu ředitelky PNP Jaroslava Václavková však jeho žádost až na několik jednotlivin kategoricky odmítli. Necítili se být vázáni dohodou z roku 1963, protože tehdy ji uzavírala dvě oddělení v rámci jedné instituce a na Literární archiv jako součást Památníků se již nevztahuje. Aleš Chalupa byl tímto postupem oprávněně rozhořčen – mimo muzeum takto zůstaly písemnosti celé řady významných muzejních pracovníků (neliterátů), ale i některých osobností, které si výslovně přály uložit své písemnosti právě v Národním muzeu a takto byly podmínky jejich odkazu flagrantně porušeny.³³ Chalupa intervenoval prostřednictvím svých nadřízených na ministerstvu kultury i na ministerstvu vnitra. Dočkal se podpory jak z jejich strany, tak i vědecké rady Historického muzea NM, „*jedině ředitelství (NM – pozn. aut.) se ochotně zbavilo takových materiálů, jako pozůstalost Palackého, Tomka, Kalouska, aj., které byly Muzeu svěřeny, literární nejsou a tvoří součást vlastních dějin Muzea, k nimž obsahují mnoho základních písemností. Tyto dosavadní zkušenosti jsou pro nás výstrahou nepočítat pro budoucnost s podporou vedení ústavu při naší práci...*“³⁴ Ředitelem Národního muzea a cílem citovaného Chalupova neobyčejně ostrého vyjádření byl tehdy uměnovědec Vladimír Denkstein. Jeho rezervovaný postoj a možná až zbytečně opatrný přístup ve sporu s Památníkem národního písemnictví však spíše než o jeho nezájmu o muzejní písemnosti svědčí o celkově slabém postavení Národního muzea mezi centrálními kulturními institucemi. Nebo z jiného úhlu pohledu posuzováno, archivní problematika pro něj byla příliš subtilní, než aby byl ochoten jít kvůli ní do otevřeného konfliktu s Památníkem a své síly soustředil na řešení jiných problémů Národního muzea.

Ať již byly motivace jednotlivých aktérů sporu jakékoli – archivně teoretické, prestižní či dokonce osobní – nic nemění na tom, že Aleš Chalupa v tomto střetu s Literárním archivem Památníku národního písemnictví neuspěl a přislíbené fondy z LA až na výjimky nezískal. Pro danou dobu je ovšem zcela příznačné, že sice Památník národního písemnictví argumentoval tím, že právě on je centrem veškeré péče o dějiny české literatury a knižní tvorby, ale zdařilou expozici Muzea knihy ve Žďáru nad Sázavou nakonec vytvořilo a dlouhá léta provozovalo právě Národní muzeum.

31 ANM, f. RNM, Sekretariát GR, k. 23, i. č. 1321. Originál smlouvy signovaný oběma vedoucími pracovníky, 23. 10. 1963.

32 Stalo se tak v roce 1965 v návaznosti na archivní legislativu platnou od roku 1954 (§ 11, vládního nařízení č. 29/54 Sb.). Podrobnější výklad a stanovisko Aleše Chalupy srv. ANM, f. RNM-HM3.1., i. č. 1317.

33 Za všechny jmenujme např. historika Josefa Kalouska, jehož snacha byla porušením podmínky odkazu svého otce natolik pohoršena, že dokonce zvažovala, že požádá o navrácení otcových písemností. ANM, f. RNM-HM3.1., i. č. 1321. Vydání některých pozůstalostí z Literárního archivu, 6. 11. 1967.

34 ANM, RNM-HM3.1., i. č. 1316. Perspektivy archivu Národního muzea, 23. 5. 1968.

Na vyrovnání vzájemného vztahu obou pracovišť bylo třeba čekat ještě několik desetiletí, neboť teprve v 90. letech byly některé (i když ne všechny) Chalupou požadované osobní fondy předány do Archivu Národního muzea.

Závěr

Archiv Národního muzea se na počátku 60. let 20. století nacházel v mnoha ohledech v neutěšené situaci. Poválečná konsolidace probíhala pomalu, což bylo dáno především dvěma faktory – nedostatečným personálním zabezpečením archivního pracoviště a také tím, že archiv nedisponoval vlastními prostorami a zůstával jako host v budově prvního oddělení Státního ústředního archivu.

Na lepší časy se začalo blýskat až s nástupcem nového vedoucího archivu, Aleše Chalupy. Zkušený archivář Chalupa nastupoval po méně výrazném Rudolfu Vindišovi a zdálo se, že by mohl právě on být tou pravou osobností, jež postaví, obrazně řečeno, muzejní archiv znovu na nohy. Potýkal se ovšem s celou řadou obtíží.

První z nich byla realizace smlouvy mezi archivy a muzei z roku 1959 o ukládání archiválií. Její důsledné provedení by bývalo mělo za následek značný rozvrat tzv. Starých sbírek. Delimitace byly provedeny v roce 1961, nicméně dokončení celého procesu nakonec trvalo málem celé desetiletí. Z muzejního archivu nakonec byly důsledně delimitovány především rukopisy a úřední knihy a rozsáhlejší konvoluty aktového materiálu, jejichž provenience byla dohledatelná, na extradici jednotlivých písemností nakonec archivní správa z praktických důvodů netrvala. Díky pečlivým soupisům extradikovaného materiálu a také vzhledem ke starým soupisům sbírek si můžeme dodnes udělat poměrně přesnou představu o někdejší podobě sbírek. A jakkoli od delimitační akce uběhlo již více než půlstoletí, je třeba říci, že pracovníci muzejního archivu si ji připomínají poměrně často až do dnešních dnů. Badatelé čerpající ze starší literatury totiž mnohdy přicházejí s požadavky na předložení delimitovaných archiválií a ukazuje se, že bohužel ne všechny archiválie odloučené z muzejních sbírek byly skutečně zařazeny na své provenienčně náležité místo. S takto velkým časovým odstupem jsou však již prakticky nedohledatelné.

I vnitřní delimitace fondů a sbírek ANM v rámci muzejní instituce samotné se ukazuje po uplynulé době jako zcela klíčové pro jeho fungování až do současné doby. Některá oddělení díky těmto významným akvizicím posílila svoje dvojrozměrné sbírky a podnítilo to jejich zájem o jejich další rozhojňování. Klasickou ukázkou mohou být různé sbírky soudobé dokumentace, které jsou nezávisle budovány v např. v divadelním oddělení či oddělení nových českých dějin. Zároveň se ovšem tímto krokem ztratila svého druhu výlučnost Archivu Národního muzea coby oddělení, které je výhradním správcem papírových dokumentů pro celé muzeum. Přesto nezapomínejme na to, že muzejní archiv byl na poli soudobé dokumentace v Národním muzeu průkopníkem.

Aleš Chalupa počátkem 60. let minulého století při zápasu o soudobou dokumentaci předurčil současné postavení archivu i v jiném smyslu. Při tehdejší přípravě organizační reformy NM striktně zastával názor, že ANM by měl být součástí Historického muzea, které v sobě sdružovalo i ostatní oddělení dříve označovaná za „duchovědná“ (druhou možností bylo přiřazení ANM k ředitelství celého muzea). Činil tak s vizí, že se tímto způsobem zdůrazní význam ANM jako historického pracoviště s dlouhou tradicí a zabrání

tím jeho devalvací na podnikový archiv doplněný několika osobními fondy. V dané době tento náhled na věc nepochybně splnil svůj účel. Dnes je však muzejní archiv, zanořený do struktury Historického muzea NM, pro celou řadu kolegů z jiných muzejních odborů (především z Přírodovědeckého muzea), prakticky neviditelný.

Jedním z otevřených problémů zděděných ze 60. let 20. století, který se alespoň částečně podařilo vyřešit až s dlouhým časovým odstupem, byly vztahy s Literárním archivem Památníku národního písemnictví.

Šedesátá léta 20. století byla pro muzejní archiv nepochybně přelomovou dekadou. Díky nezdolnému úsilí Aleše Chalupy a všech jeho spolupracovníků se podařilo skomírající pracoviště pozvednout, archiv získal novou budovu v Praze i venkovský depozitář na zámku v Křinci a byl zařazen mezi archivy zvláštního významu. I přes dílčí neúspěchy byl dán pevný základ pro další prosperitu tohoto muzejního pracoviště, kterou se jeho pracovníci snaží udržovat až do současnosti.